

Володимир Клапчук

ЛІСИ ГАЛИЧИНИ ХІХ–ХХ ст.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Висвітлено неопубліковані архівні джерела з фондів Івано-Франківського обласного державного архіву та Центрального державного історичного архіву України у Львові. Схарактеризовано праці польських, радянських та українських дослідників, які вивчали стан лісів та особливості їх експлуатації впродовж ХІХ–ХХ ст. Наведено інформацію про періодичні видання, статистичні довідники та енциклопедичні видання, що містили дані про лісові ресурси Галичини.

Ключові слова: *лісівництво, лісосплав, джерельна база, воеводство, лісова промисловість, Станиславівське воеводство, Гуцульщина.*

Традиційна господарська діяльність, культура і побут населення Галичини вже впродовж декількох століть цікавили дослідників кількох поколінь. Загалом історіографію проблеми умовно можна поділити на кілька дослідницьких періодів, зокрема: публікації кінця ХІХ – початку ХХ ст.; міжвоєнного періоду ХХ ст.; радянської доби; праці дослідників незалежної України; сучасні зарубіжні студії. Серед основних аспектів вивчення регіону були і залишаються як господарський комплекс у цілому, так і його складники, насамперед ведення лісового господарства та переробка лісових ресурсів. Окрім того, дослідженню підлягали і притаманні місцевому населенню галузі господарювання – домашні промисли та ремесла, пов'язані з переробкою лісових ресурсів.

На підставі статистичних довідників Польщі та власних досліджень, інформацію про розташування тартаків дав С. Ігнатович [33]. Лісосплав Черемошем описав С. Губіцький [34]. Загальну характеристику лісового господарства Станиславівського воеводства дав Я. Топфер [35].

Неабиякий інтерес у дослідників Карпат викликало питання лісосплаву як в історичному аспекті, так і в плані перспектив використання у другій половині ХХ ст. [27; 28; 30]. Узагальнену інформацію про домашні промисли та ремесла Гуцульщини, що пов'язані з використанням лісових ресурсів, наведено у колективній монографії львівських учених “Гуцульщина” [6]. Українська дерев'яна скульптура та різьбярство знайшли своє місце у науковій діяльності М. Моздира [24–26], а народні промисли – у працях О. Кратюк та ін. [19].

Продуктивною на ниві вивчення історії Гуцульщини є багаторічна праця В. Грабовецького, дослідження якого зусібіч охоплюють життя гуцулів та інших етнографічних груп українців Галичини, проте основний акцент зроблено на соціально-політичних процесах Гуцульщини. Він індивідуально та у співавторстві опублікував низку наукових і науково-популярних видань про окремі аспекти історії краю [7–10].

Надзвичайно важливим для економічного освоєння Галичини було будівництво та експлуатація залізниць, насамперед вузькоколієвок, що ними транспортували лісопродукцію. Історії виникнення та експлуатації їх в Українських Карпатах значну увагу приділяли О. Балицький [1–2], А. Бассараб та Н. Білик [29], П. Гранкін та ін. [22], Г. Ковальчак [17–18], а також П. Лазечко та ін. [20]. Варто зазначити, що саме Г. Ковальчак звернув найбільшу увагу на економічний розвиток краю кінця ХІХ – початку ХХ ст. [17–18].

Одним з ініціаторів та натхненників видання “Історія Гуцульщини” був Н. Библюк, який упродовж десятиріч вивчав історію, проблеми експлуатації та розвитку лісового транспорту на Гуцульщині. Він індивідуально та у співавторстві написав понад 20 наукових праць з означеної проблематики.

М. Глушко докладно дослідив історичні аспекти виникнення, становлення та розвитку лісозаготівель, шляхів сполучення та транспортних засобів на Гуцульщині [4–5]. Про сплав лісу по річках Гуцульщини вивчав Р. Федина [31]. Лісосплав і правовий аспект використання транспортних артерій на буковинській Гуцульщині проаналізував І. Жалоба [11–13].

Лісівництво Станиславівщини схарактеризував Р. Юркевич, який був безпосередньо причетний до розбудови системи ведення лісового господарства Гуцульщини [32]. На межі 1990-х рр. з ініціативи гуцульської діаспори у США було зібрано та видано матеріали під назвою “Історія Гуцульщини”. Перші томи редагував доктор економіки, уродженець Микуличина М. Домашевський, голова гуцульського товариства “Чорногора” у Чикаго [14–16]. Хоча багато даних і подано у викривленому вигляді, оскільки вони ґрунтувалися на “Історії міст і сіл УРСР”, проте сам факт видання такої комплексної праці – це велике досягнення. А якщо врахувати, що вона вийшла друком у “розквіт” розвинутого соціалізму в Україні, то це було суттєвим поштовхом до розвитку етнографічних досліджень цього краю.

Джерельна база дослідження включає широке коло репрезентативних різновидових джерел, які належать до таких груп: документи центральних і місцевих органів влади й управління Речі Посполитої, Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі; фінансово-господарських, політичних, громадських і кооперативних структур; документи церков, зокрема їх шематизми; спогади й епістолярій учасників і очевидців подій; статистичні матеріали; публікації преси; енциклопедії та довідники.

Для вивчення окремих питань історії господарства неабияке значення мають архівні матеріали з часів Середньовіччя, що дають інформацію про започаткування ремесел, торговельних і промислових відносин, розвитку соціальних процесів тощо. У цьому плані велике значення мають фонди Центрального державного історичного архіву у Львові (далі – ЦДАУЛ), зокрема, “Чистові книги донесень” Белзького [36] та Галицького [37] гродських судів.

У Францисканській метриці [38] містяться перші статистичні матеріали щодо фінансового стану господарства та фізичних осіб, інформація податкових управлінь [39], матеріали по податкових округах [40].

Основні документи з досліджуваного періоду містяться у фонді 146 “Галицьке намісництво”, де зібрані матеріали за 1772–1921 рр. Фонд поділений на два томи, перший з яких містить матеріали за 1790–1846, другий – за 1773–1920 рр. Зокрема, використано докладні описи будівництва шосейної дороги Делятин – Угорський кордон у 1825–1830 рр. [41], матеріали про будівництво залізничної гілки до фірми Кляйн у м. Делятин [42], звіти про діяльність товариств “Локальбан Делятин – Коломия – Стефанівка” [43], списки державних маєтків у Східній і Західній Галичині [44], листування з Міністерством землеробства, староством у Косові про видачу концесії на сплав дерева рікою Черемош [45]. Матеріали по Галицькій фінансовій прокуратурі подають дані про нерухоме майно в окремих селах Галичини [46].

У Фонді 160 “Галицька крайова фінансова дирекція, м. Львів, 1850–1918 рр.” є окремі статистичні відомості про стан маєтків населених пунктів [47].

Докладні господарські справи у лісовому комплексі та деревообробній промисловості є у Фонді 169 “Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918 рр.”, де містяться документи про задачу в оренду управлінням державного майна приватним особам нерухомого майна, зокрема млинів, лісопильного заводу та каменоломні з описом їх технічних характеристик [48]. У цьому ж фонді наявні матеріали щодо встановлення меж між лісництвами з 1877–1890 рр., про викуп і врегулювання сервітутного права, топографічна карта управління державного майна, проекти будівництва лісової дороги Делятин – Луг і будівництва мостів на лісових дорогах [49].

Матеріали з обліку та плани земельних ділянок із зазначенням їхніх власників по окремих населених пунктах наведено у Фонді 186 – “Крайова земельно-податкова комісія” [50].

Значний матеріал з досліджуваної проблеми збігається у Державному архіві Івано-Франківської області. Так, у Фонді 2 “Станиславівське воєводське управління” зберігаються документи, звіти та інформації всіх відділів воєводства. Важливими для дослідження є доповідні записки та телефонограми повітових староств Станиславівського воєводства [51]; короткі економічні та політичні звіти повітів [52], що є у матеріалах таких відділів: президіального, громадської безпеки, громадсько-політичної безпеки. Відомості повітових староств про чисельність робітників, зайнятих на підприємствах лісової промисловості, містяться у матеріалах загального відділу [53].

Документи адміністративного відділу воєводського управління дають змогу проаналізувати стан господарства окремих прикарпатських повітів. Зокрема, це стосується будівництва вузькоколійної залізниці [54], господарських справ та технічних характеристик лісопильних заводів [55]. Значний документальний матеріал подано в статистичних річних звітах та інформаціях про промислові підприємства та зайнятих на них робітниках, обсягах випущеної продукції тощо [56].

Цей фонд містить фінансовий звіт польсько-румунської комісії з експлуатації р. Черемош [57], матеріали про будівництво залізниці Кути – Гринява [58], статистику повітових староств про лісову охорону в приватних лісах [59], площі гмінних лісів [60] тощо. Держава надавала великого значення обсягам лісокористування [61], контролювала наявність приватних лісів і діяльність їхніх власників [62]. Особливої уваги заслуговує інформація про лісові масиви воєводства [63]. Керівництво повітів щорічно звітувалося перед відповідними управліннями воєводства про кількість промислових підприємств в цілому та тартаків зокрема, про власників цегельних заводів і каменоломень [64] тощо. Загальна характеристика господарського та суспільно-політичного життя повітів знайшла відображення у зведеннях про повіти воєводства та у звітах воєводської канцелярії про роботу відділів Станиславівського воєводського управління [65].

Фонд 262 “Станиславівський інспекторат праці 45 округу” дає змогу ознайомитися з фактичним дотриманням керівництвом промислових підприємств трудового законодавства, насамперед, восьмигодинного робочого дня та техніки безпеки [66], технічними описами і планами лісопильних заводів [67].

Докладну інформацію з різних аспектів господарства західної Гуцульщини почерпнуто з домашнього архіву родини Клапчуків (ДАРК).

Чимало інформації отримано з періодичних видань (“Sylwan” та ін.), календарів і путівників. Також докладну інформацію про ремісників краю в окремих населених пунктах

надибуємо у “Księgach adresowych Polski”, що регулярно видавали у міжвоєнних роках. Важливе місце серед джерел посідають науково-довідкові та статистичні матеріали (довідники “Skorowidz gminny Galicyi”, “Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej”, “Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi”, “Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomerji”), що здебільшого ґрунтувалися на даних переписів населення. Тут подається, крім іншого, й розподіл земельних угідь.

Інформацію щодо окремих галузей господарювання, демографічних показників та ін. подають “Rocznik statystyki Galicyi”, “Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego”, “Rocznik ziem wschodnich”. Зокрема, там є статистичні матеріали про ліси Галичини в розрізі повітів, інформація про власність на лісові угіддя, стан лісів, рівень рентної плати, вартість лісоматеріалів та їх перевезення у різні країни Європи. Окремо наводяться дані про тартаки, їх механізацію, обсяги переробки деревини та її вартість. Важливими є й матеріали про виробництво ґонтів, столярних виробів, поташу, забезпечення солеварень та гут дровами тощо.

Подібні дані містяться також у періодичних статистичних виданнях (“Handbuch des Statthalerei-Gebietes in Galizien”, “Handbuch des Lemberger Statthalerei-Gebietes in Galizien”, “Podręcznik statystyki Galicyi”, “Polska gospodarcza”, “Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien”, “Statystyka Polski”, “Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych”, “Wiadomości statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego”, “Bevölkerung und Viehstand von Galizien nach der Zahlung”, “Landes-Regierungsblatt für das Kronland Galizien”). Деталі про окремі галузі господарювання наведено в спеціальних тематичних довідниках (“Sprawozdanie z działalności administracji lasów państwowych i władz ochrony lasów”).

Інформація про стан ремісничої справи, видатних митців, технологію виробництва столярних, різьбярських та мосяжних виробів наведено у звітах Крайового наукового закладу для столярства, токарства, різьбярства і металевої орнаментики у Вижниці. Митці інколи виставляли свої роботи на виставках різних міст, про що свідчать відповідні публікації. Загальні ремісничі справи та особливості виробництва продукції наведено у багатьох виданнях, зокрема у “Przemysł i handel”, “Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce”, “Stan rzemiosła w Polsce”, “Źródła dziejowe” та ін. У статистичному довідникові “Mały rocznik statystyczny” наведено матеріали, що стосуються Польщі загалом, проте є й окремі дані по воєводствах і повітах, зокрема, щодо лісового господарства.

Література

1. Балицький О. І. Дармштадтська вузькоколіяка / О. І. Балицький // Промисловий та туристичний транспорт. — 2004. — № 3. — С. 12–13.
2. Балицький О. І. Спадщина польських залізниць та промисловості — нове спрямування туризму / О. І. Балицький // Промисловий та туристичний транспорт. — 2003. — № 2. — С. 70.
3. Вузькоколійки Сколівських Бескидів / І. Чудійович, А. Бассараб, М. Гнатишин. — Львів : Каменяр, 2004. — 45 с.
4. Глушко М. С. Лісозаготівлі / Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження / М. С. Глушко. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 119–125.
5. Глушко М. С. Шляхи сполучення та транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини XIX — поч. XX ст. / М. С. Глушко. — К. : Наукова думка, 1993. — 226 с.
6. Горинь Г. Й. Домашні промисли і ремесла / Г. Й. Горинь, Я. Д. Грендиш, О. І. Никорак // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). — К. : Наукова думка, 1987. — С. 125–146.
7. Грабовецький В. В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст. / В. В. Грабовецький. — Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1966. — 252 с.
8. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII–XIX століть : Історичний нарис / В. В. Грабовецький. — Львів : Вид-во при Львівському держ. ун-ті видавн. об'єднання “Вища школа”, 1982. — 151 с.
9. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття / В. Грабовецький. — 2-ге вид, доп. — Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. — Т. III. — 464 с.
10. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття / В. В. Грабовецький. — Івано-Франківськ: Акорд, 1995. — Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX — поч. XX століть. — 222 с.
11. Жалоба І. В. Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. (на прикладі шляхів сполучення) / І. В. Жалоба. — Чернівці : Книги–XXI, 2004. — 520 с.
12. Жалоба І. В. Пристосування рік та потоків Буковини для потреб лісосплаву в XIX – на початку XX ст. / І. В. Жалоба // Вісник центру буковинознавства : секція історична. — Чернівці, 1993. — Вип. I. — С. 48–58.
13. Жалоба І. В. Сплав буковинського лісу Прутом і Черемошом в XIX — на початку XX ст. / І. В. Жалоба // З історичного минулого Буковини : зб. наук. ст. — Чернівці, 1996. — С. 80–91.
14. Історія Гуцульщини / [за ред. М. Домашевського]. — Чикаго; Львів : Логос, 1995. — Т. I. — 500 с.
15. Історія Гуцульщини / [за ред. М. Домашевського]. — Чикаго : Basilian Press, 1985. — Т. II. — 508 с.
16. Історія Гуцульщини / [за ред. М. Домашевського]. — Чикаго : Basilian Press, 1986. — Т. III. — 442 с.
17. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. — К. : Наукова думка, 1988. — 251 с.
18. Ковальчак Г. І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади [1939–1958 pp.] : історико-економічний нарис / Г. І. Ковальчак. — К. : Наукова думка, 1965. — 186 с.
19. Кратюк О. Народні промисли Гуцульщини / О. Кратюк // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 442–451.
20. Лазечко П. В. Передумови будівництва залізниць у Галичині / П. В. Лазечко // Галицька брама. — 1996. — № 14. — С. 3
21. Ляшенко О. Г. Писанки / О. Г. Ляшенко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 422–431.
22. Львівська залізниця. Історія і сучасність / П. Є. Гранкін, П. В. Лазечко, І. В. Сьомочкін, Г. І. Шрамко. — Львів : Центр Європи, 1996. — 175 с.
23. Мейер Д. И. Русское гражданское право. — 3-е изд., исп. сообразно определениям новейшего законодательства / Д. И. Мейер. — С.-Петербург : Из-ние Н. Тиблена, 1864. — С. 335–339.
24. Моздир М. Різьбярство / М. Моздир // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). — К. : Наукова думка, 1987. — С. 388–405.
25. Моздир М. І. Українська народна дерев'яна скульптура / М. І. Моздир. — К. : Наукова думка, 1980. — 192 с.
26. Моздир М. І. Українська народна меморіальна скульптура / М. І. Моздир. — К. : Наукова думка, 1996. — 130 с.
27. Пышкин Б. А. Лесосплав и лесосплавные сооружения на реках Украины / Б. А. Пышкин, А. В. Пиотровский. — К. : Изд-во АН УССР, 1955. — 161 с.

28. Піотровський А. В. Сплав лісу на гірських ріках Закарпатської області УРСР / А. В. Піотровський // Питання розвитку продуктивних сил західних областей Української РСР. — К. : Вид-во АН УРСР, 1954. — С. 266–270.
29. Рухомий склад вузькоколійних залізниць : каталог-огляд / А. І. Бассараб, Н. В. Білик. — Львів : Каменяр, 2002. — 36 с. : іл. — с.: 36.
30. Слюсаренко Л. І. Горний лесосплав в Української ССР / Л. І. Слюсаренко. — Москва–Ленинград : Гослесбумпром, 1956. — 60 с.
31. Федина Р. Традиції сплаву лісу на Черемоші / Р. Федина // Народна творчість та етнографія. — 1983. — № 3. — С. 15–17.
32. Юркевич Р. Лісівництво Станиславівщини / Р. Юркевич // Альманах Станиславівської землі. — Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. — С. 228–243.
33. Ihnatowicz S. Rozmieszczenie tartaków / S. Ihnatowicz // Kwartalnik statystyczny. — 1932. — Т. IX. — С. 298–313.
34. Hubicki S. Splaw drewna na Czeremoszu / S. Hubicki. — Lwów, 1935. — 12 s.
35. Toepfer J. Lasy wojewodstwa stanislawiowskiego w swietle cyfr / J. Toepfer // Zloty szlak. — Stanislawów, 1938. — Rocznik I. — Zeszyt 2. — S. 50–53.
36. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАУЛ). — Ф. 1, оп. 1, од. зб. 528.
37. ЦДІАУЛ. — Ф. 5, оп. 1, од. зб. 59, 142, 171, 197, 220.
38. ЦДІАУЛ. — Ф. 20, оп. VI, од. зб. 103–104, 123–133, 135–138, 140–143, 171; ЦДІАУЛ. — Ф. 20, оп. XI, од. зб. 17, 31, 38–64, 84–100, 107–112, 118, 125–139; ЦДІАУЛ. — Ф. 20, оп. XIX, од. зб. 40.
39. ЦДІАУЛ. — Ф. 20, оп. XX, од. зб. 316–317.
40. ЦДІАУЛ. — Ф. 20, оп. VI, од. зб. 103, 133.
41. ЦДІАУЛ. — Ф. 146, оп. 4, од. зб. 53.
42. ЦДІАУЛ. — Ф. 146, оп. 23, од. зб. 1878.
43. ЦДІАУЛ. — Ф. 146, оп. 25, од. зб. 5823.
44. ЦДІАУЛ. — Ф. 146, од. зб. 65, од. зб. 255.
45. ЦДІАУЛ. — Ф. 146, оп. 68, од. зб. 695.
46. ЦДІАУЛ. — Ф. 159, оп. 9, од. зб. 2231–2350.
47. ЦДІАУЛ. — Ф. 160, оп. 5, од. зб. 164.
48. ЦДІАУЛ. — Ф. 169, оп. 1, од. зб. 6, 7, 9, 29, 68, 438, 639.
49. ЦДІАУЛ. — Ф. 169, оп. 1, од. зб. 172, 283, 561, 623, 754.
50. ЦДІАУЛ. — Ф. 186, оп. 1, од. зб. 5796–5997, 5804, 5833, 5914, 5923, 5925, 5991, 5993; ф. 186, оп. 2, од. зб. 137.
51. Івано-Франківський обласний державний архів (далі — ІФОДА). — Ф. 2, оп. 1, од. зб. 797.
52. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 1, од. зб. 1819, 2124, 2135.
53. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 2, од. зб. 779.
54. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 6, од. зб. 60.
55. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 6, од. зб. 213, 589–591, 597.
56. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 6, од. зб. 314, 409, 513.
57. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 9, од. зб. 212.
58. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 9, од. зб. 214–221, 228.
59. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 9, од. зб. 545.
60. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 9, од. зб. 2146.
61. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 9, од. зб. 1710, 2154.
62. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 13, од. зб. 590, 632.
63. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 14, од. зб. 78.
64. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 10, од. зб. 47, 62а, 73.
65. ІФОДА. — Ф. 2, оп. 14, од. зб. 51.
66. ІФОДА. — Ф. 262, оп. 1, од. зб. 72, 83, 91–92, 102, 141, 146–147, 149–150, 175–176, 182, 192, 202, 213, 232–233, 247, 265–266, 275–278, 296, 321, 340, 346, 357, 360–361, 528, 742, 743, 752, 1070.
67. ІФОДА. — Ф. 262, оп. 1, од. зб. 227, 441, 488.

Unpublished archival sources from the funds of Ivano-Frankivsk regional state archive and Ukraine's central state archive in Lviv are logically revealed. The works of Polish, Soviet and Ukrainian researchers who investigated the state of the forests and peculiarities of their usage during XIX–XX centuries are characterized. Information about periodicals, statistic and encyclopedic publications which contained data about Galychyna' forest resources is provided.

Key words: forestry, timber rafting, sources' base, forest industry, Stanislav voivodeship, Hutsul'shchyna.